

MATÜRİDİ'YE GÖRE KUR'AN'DAKİ KISSA VE MESELLERİN EPİSTEMOLOJİK AMAÇ VE ÖNEMİ

Doç.Dr.Hanifi ÖZCAN .

Matürîdî'nin Kur'an'da yer alan çeşitli kıssa ve mesellerle ilgili açıklamaları herşeyden önce epistemolojik bir özellik taşır. Aslında bu, onun metodunun ve teolojik sisteminin bir gereğidir. Bir başka deyişle, Matürîdî "epistemolojik-yaklaşım"ı sisteminin merkezine yerleştirir ve gerek dînî, gerek teolojik bütün açıklamalarında bu bakış açısını sonuna kadar korur.

Onun bu tutumu vahiyle ilgili anlayışından kaynaklanmaktadır. Çünkü ona göre, vahiy hem bir bilgi kaynağı, hem de aynı kaynakla elde edilen bilgi anlamına geldiği gibi; ayrıca o ihtiyacımız olan şeyleri sebeplerini göstererek bildirmek ve telkinde bulunmak suretiyle öğretmeyi amaçlayan bir öğretim vasıtasıdır.¹ Hatta, Matürîdî, topyekün dînî, bilgiye dayalı bir sistem, dolayısıyla kendisine has belli bir öğretim yöntemi bulunan bir eğitim ve öğretim müessesesi olarak görür. Bu yüzden, o, vahyin, öğretilmek ve eğitilmek istenilen kişilerin durumuna ve özelliğine uygun bir öğretme yöntemi uyguladığı kanaatindedir. Ona göre, kıssa ve meselleri bu açıdan değerlendirmek, yani öğretilmesi istenilen şeylerin kolayca anlatılmasını ve öğretilmesini sağlayan birer anlatma ve öğretme tarzı; bir başka deyişle, kıssa ve meselleri ilgili oldukları konuların kolayca öğretilmesi amacıyla başvurulmuş bir anlatma ve öğretme yöntemi olarak görmek gerekmektedir.

Matürîdî'nin bu anlayışı; onun bilgi edinme, öğrenme ve bilgi verme, bildirme, öğretme gibi konularla ilgili düşüncelerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü o insanın herhangi bir konuda çeşitli bilgileri öğrenmesinin ya doğrudan kendisinin gözlem ve tecrübesiyle, veya hakkında bilgi verilmek istenilen şeylerin ona anlatılmasıyla,

1) Ebû Mansûr Matürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, TSMK Medine Bölümü, Yazma No: 180, Vr. 56 b, 341b, 342b, 384b, 214b, 419b, 486a, 672a, 697b.

yani haber yoluyla, ya da kendisinin bizzat müşâhede ettikleri ile, kendisine anlatılanlar ve bildirilenler üzerinde düşünüp akıl yürütmesiyle mümkün olduğu kanaatindedir. Matürîdî insanın bilme ve öğrenmesinin ancak bu üç yolla mümkün olduğu görüşünü taşıdığı için, o, öğretme ve bilgi vermenin de buna uygun olması gerektiği kanaatindedir. Bir başka deyişle, ona göre, insanın bilgi edinme ve öğrenme yolları ve kapasitesi, ona öğretme yollarını ve öğretilibilme kapasitesini de belirler. Bu demektir ki, vahyin böyle bir yöntemi tercih etmesini aslında, bir bakıma, insanın bu özelliği gerektirmektedir. Yani vahiy burada, metod bakımından, öğretmek ve eğitmek istediği insana tabi olmaktadır. Bütün bunlara rağmen, yine de öğretme esnasında bilginin meydana gelmesi, yani öğretme vasıtasıyla öğrenmenin gerçekleşmesi Allah'ın bir lütfudur ve o, ancak O'nun yaratmasıyla mümkün olur. ²

Nitekim, Matürîdî'ye göre, bazı şeyler akli kullanma ve "istidlal" ile öğrenilebildiği halde, bazıları ancak ve ancak öğretme ile öğrenilebilir. Meselâ ağaçtan meyvenin, hayvandan sütün meydana gelişi vb. konular ile çeşitli faydalı ve zararlı şeyler ancak Allah'ın bildirmesiyle bilinir. ³ Yine ona göre, isimlerin öğrenilmesi ve bilinmesi de ancak öğretmeyle olur. Eğer Allah Hz. Adem'e isimleri öğretmeseydi, o onları hiçbir zaman öğrenemezdi. Çünkü isimler istidlâl ile öğrenilebilecek şeylerden değildir. Gaip olan şeyleri insana ancak Allah öğretebilir. Hz. Adem'e dünya ve ahireti O öğretmiştir. İhtiyaç duyulan şeyleri Peygamber aracılığıyla ancak Allah öğretebilir.

Matürîdî'ye göre, Allah ya doğrudan, ya da dolaylı olarak öğretir. Doğrudan öğrettiği şeyler gözlem ve tecrübeyle, yani duyularla ilgili olan şeylerdir. Dolaylı olarak öğretilmek istenilen şeyler ise, duyularla bilinenler üzerinde düşünüp delil getirmek ve istidlâl etmek suretiyle bilinebilen, yani hakkında bir hükme ulaşılabilen şeylerdir. Bir başka deyişle, doğrudan öğretilmeyenler, dolaylı olarak öğrenilmeye müsait olan şeylerdir. Çünkü doğrudan öğretilenler, öğretilmeyenlerin bilinebilmesine bir ipucu olacak, yani "şâhid"den "gâib"e götürecektir. ⁴ İşte bu yüzden, Matürîdî'ye göre, ilim ilk kez Hz. Adem'le birlikte öğretme ile başladığı ve insanlar başıboş yaratılmadıkları için sonuçta "imtihan" vardır. Çünkü insanlar kendilerine doğrudan veya dolaylı olarak öğretilen şeylerden sorumludurlar ve doğuştan herhangi bir bilgileri de bulunmadığı için ilimde ve anlayışta dereceleri farklı olduğu gibi, öğrenme kapasiteleri de farklıdır. Oysa hayvanlarda durum daha başkadır. Hayvanlar bazı şeyleri iç güdülerıyla bilecek şekilde yaratıldığı için onların büyüğü ile küçüğü bilgi bakımından birbirine eşittir. Halbuki insanlar öğretilerek bildikleri için bilgi bakımından eşit değildirler ve insanlardaki üstünlük ve farklılık da öğretmeden ve öğrenmeden kaynaklanmaktadır. ⁵

2) Matürîdî, *a.g.e.* Vr. 354b, 185a, 566a, 667a, 665 a; Matürîdî, *Tevîlâtü Ehli's-Sünne*, Avazeyn neşri, Kahire 1391/1971, C.I, s. 94.Ebu Bekr M.b.Ahmed es-Semerkandî, *Şerh-i Semerkandî*, TSMK Medine Bölümü yazma No: 179. Vr. 513a.

3) *Te'vîlât*, Vr. 342b.

4) *a.e.*, Vr. 672a.

5) *a.e.*, Vr. 341b, 672a.

Matüridi'nin belirttiğine göre, öldükten sonra dirilme, Peygamberin peygamberliği vb. dînî konulardan başka gaiple ilgili diğer konular da ancak öğretme ile bilinebilecek türden şeylerdir. ⁶ Bu bakımdan, bilinmeleri için bir öğreten ve öğretmeyi gerektiren şeyler, ilgili oldukları konulara dair bilgi verme amaçlarının yanında, -bir öğreticiyi gerektirmelerinden dolayı- hem öğreticinin (Allah'ın) varlığının, hem de öğrenenin (Peygamber'in) ve öğrendiği şeylerin doğruluğunun bir delilidir. İşte bu yüzden, târihî bilgi veren kıssalar ve haberler ilgili oldukları konularla ilgili bilgi vermekten başka, Peygamber'in ve ona bildirilen şeylerin doğruluğunun delilidir.

Görülüyor ki, burada, insanın bilgi edinebilme kapasitesinin sınırlılığı ve onun bazı şeyleri ancak öğretme ile bilebilmesi esassından hareketle; Peygamber'in de bir insan olduğu ve bildiği bazı şeyleri ancak kendisine öğretilmek suretiyle bilebileceği, yani hem bir öğretenin bulunması, hem de kendisinin O'ndan öğrenecek nitelikte bir insan, yani Peygamber olması gerektiği neticesine gidilmektedir. Matüridi, Kur'an'da yer alan kıssalara, onları birer tarihi bilgi malzemesi olarak görmekten başka, aslında bu açıdan bakılması gerektiği kanaatindedir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, gerek dînî, gerek dünyevî ihtiyaç duyulan şeylerin öğretilmesinde ve bilinmesinde epistemolojik bir fonksiyon ve amaç taşıdığını belirttiği meseller konusunda da Matüridi benzeri şeyleri düşünmektedir. Özetle ifade edecek olursak, ona göre, kıssa ve meseller dinde birer delil oldukları gibi; hem teorik, hem pratik bir takım amaçları bulunan birer epistemolojik çıkış noktası ve anlatım ve öğretimi kolaylaştırıcı birer anlatım ve öğretim yöntemidir. Bu genel açıklamalardan sonra, artık kıssa ve meseller üzerinde ayrı ayrı durulabilir.

I) KISSALAR

Hikaye, rivayet, masal, menkıbe vb. anlamlara gelen "kıssa" Kur'anda geçen ibret dolu birçok hikaye ⁷ için de bir isim olarak kullanılmıştır. Literatürde daha çok ahlâkî öğütler vermek amacıyla kıssa anlatıldığı bilinir. Bilhassa peygamberlerle ilgili kıssalara yer veren eserler oldukça fazladır. Kıssalar belli birtakım amaçlar taşıdığı için onlarda genelde fazla ayrıntıya yer verilmediği görülür. ⁸ Nitekim, Matüridi de aynı görüşleri paylaşır ve çeşitli kıssaların ve geçmişle ilgili haberlerin Kur'an'da yeralmasındaki amaç ve hikmetleri şu şekilde belirtir:

6) a.e., Vr. 23b, 697b.

7) Mesela Bkz. Prof. S. Kutub ve A.C. Es-Sahhar, *Kur'an-ı Kerim'den Dînî Hikâyeler*, Çev. M.Runyun, Konya 1979.

8) Ayrıntılı bilgi için bkz. Dr. İ.Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara (Tarihsiz)s.296-97; Prof.Dr. İ.Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 2. bsk. Ank. 1976, s. 171 vd.

1. Bir Öğretme Yöntemi Olarak

Kıssa ve haberleri önce eğitim ve öğretim açısından değerlendiren Matüridi'ye göre, Mekke'lilerin dîni âdetlerinde akli delile başvurma diye birşey yoktu. Bir başka deyişle, onlar akli deliller üzerinde düşünüp istidlâl etmeye yatkın değildiler. Halkın bilgisinin tamamı kulaktan duyma delillere dayanıyordu, yani genellikle sözel bir kültüre sahiptiler. İnsanlar haber ve olayları dinlemeye yatkındılar ve severlerdi. Hatta, onlardan bazıları kendi kendilerine olaylar uydurup anlatırlar ve kendilerini dinletirlerdi; diğerleri de severek dinlerlerdi. İşte bundan dolayı, yani onlara dinleterek öğretmek için, haberlere ve kıssalara yerverildi. Çünkü onlar için en iyi ve en uygun öğretme yöntemi buydu. ⁹

2. Delil ve İspat Olarak

Matüridi'nin anlattığına göre, Mekke'liler hem peygamberlere inanmazlar, hem de yeri ve göğü Allah'ın yarattığını bildiklerini söylerlerdi. Oysa, der Matüridi, Allah'ın yeri ve göğü yarattığı, yerin ve göğün yaratıcısı olduğu ancak Peygamber'in bildirmesiyle bilinir. Mekke'lilerin, bütün peygamberlere ve bilhassa Hz. Peygamber'in peygamberliğine inanmadıkları halde, böyle bir inancı dile getirmeleri bir tutarsızlıktır. Matüridi'ye göre, bunun giderilmesi, yani onların tutarsızlıklarının gösterilmesi ve anlayabilecekleri; fikrî ve kültürel durumlarına uygun bir anlatımla, yani kolayca öğrenmelerini sağlayacak bir öğretim metoduna başvurularak bir delil ve kanıt olmak üzere bazı bilgilerin verilmesi gerekli olmuştur. ¹⁰

Nitekim, ona göre, Kur'an'da yer alan kıssa ve haberler, genelde, delil olmayı sağlayacak ölçüde bilgi verme amacını güder. Bu yüzden, onların ayrıntılarının bilinmesine gerek yoktur. Önemli olan, onların taşıdıkları hikmetleri ve işaret ettikleri anlamları kavrayıp bunun Peygamber'in peygamberliğinin bir delili olduğunu anlamamızdır. Aslında kıssa ve haberler Peygamber için bir delil ve kanıt olmak üzere nakledilmiştir. Çünkü onlar, "Ehl-i Kitab"ın kitaplarında da vardır. Bu kıssa ve haberlerin bir delil ve kanıt olabilmesi için, onların kitaplarındakinden ne fazla, ne de eksik olması gerekir. Eğer onlar, onların kitaplarında olduğundan fazla veya eksik olsaydı, delil ve kanıt olma durumu ortadan kalkar; tam tersine, bir şüpheyne sebep olurdu. Bu yüzden, kıssa ve haberler, yalan olduğu zannedilir endişesiyle, eksiksiz ve fazlasız olarak, yani önceki kitaplarda hikaye edildiği kadarıyla, nakledilmiş ve korunmuştur. ¹¹

Görülüyor ki, Matüridi, kıssa ve haberlerin ayrıntılı olup olmamasının bir tesadüf olmadığını; onların bu durumunun "delil olabilme" ile ilgili olduğunu, yani

9) *Te'vilât*, Vr. 208a, 617a, Krş. 173b.

10) *a.e.*, Vr. 617a.

11) *a.e.*, Vr. 203a, 403a, 404a, 414a.

bir delil ve kanıt olabilmeleri için öyle olmalarının gerekliliğini belirtirken, bir başka deyişle, kıssa ve haberleri bir delil olarak değerlendirirken onlara, bizzat nakledilen malzeme ve özellikleri açısından bakmaktadır. Yine, Matüridi, kıssa ve haberlerin bir delil olduğunu ifade ederken, onlara bir de nakleden, yani Peygamber açısından bakmakta ve şu görüşlere yer vermektedir:

Hz. Peygamber "Ehl-i Kitab"ın kitaplarında yer alan kıssa ve haberleri önceden bilmediği ve onları başkasından öğrenmediği halde, o konularda haber vermiş ve onları nakletmiştir. Bu kıssa ve haberleri onlar da biliyorlardı. Fakat onlar, onları, kendilerinden önce geçenlerin öğretmesinden, yani onlardan duymalarından dolayı biliyorlardı. Oysa, onlar da biliyorlardı ki, Hz. Peygamber o kıssa ve haberleri ne herhangi bir kimseden öğrenmiş, ne de onların dilini biliyor ve ne de o olaylara şahit olmuştur. Peygamber onları, başka herhangi bir şey sayesinde değil, ancak Allah'ın öğretmesiyle ve bildirmesiyle biliyordu ve kendisine öğretildiği gibi, yani aynen, nakletti. İşte bu yüzden, o kıssa ve haberler Peygamber'in onları gaybı bilen birinden öğrendiğinin, dolayısıyla peygamberliğinin bir delili olarak gösterilmiştir. ¹²

Görülüyor ki, Matüridi kıssa ve haberlerin birer delil ve ispat olduğunu ifade ederken şu noktaları gözönünde bulundurmaktadır:

- a) Kıssa ve haberlerde fazlalık veya eksikliğin bulunmaması, yani aynen "Ehl-i Kitab"ın bildiği kadarıyla nakledilmesi;
- b) Hz. Peygamber'in, onların dilini bilmemesi, yani Peygamber'in dilinin onların dilinden başka olması;
- c) Hz. Peygamber'in o olaylara bizzat şahit olmasının mümkün olmaması;
- d) Hz. Peygamber'in onları herhangi bir kimseden duymamış ve öğrenmemiş olması.

Matüridi'ye göre, kıssalarda bulunan bu özellikler onların, Hz. Peygamberin peygamberliğinin birer delili olarak görülmesini gerektirmektedir.

3. Kalbi Tatmin Edici Olarak

Matüridi'ye göre, "kalbin tatmin olması" demek şüphe ve huzursuzluktan uzak olup bir sükûnet içerisinde tefekkür ve teemmül ederek huzur bulması demektir. ¹³ Geçmiş peygamberlerle ilgili olan kıssa ve haberler Peygamber'in kalbini de rahatlatır ve onların bir melek aracılığıyla bildirildiği konusunu daha da pekiştirir. Çünkü şeytanın onları öğrenip Peygamber'in kalbine aktarabilmesi mümkün değildir. ¹⁴ Bu-

12) a.e., Vr. 173b,208a, 281a-b,287a,352b,303b,487b,754b.

13) a.e., Vr. 310b, 799a.

14) a.e., Vr. 290b.

radan anlaşılıyor ki, kıssa ve haberler Peygamber'in, peygamberliği konusunda bizzat kendisinin de emîn olmasını ve bu konuda kalbinin rahat etmesini sağlayan birer delil olarak değerlendirilmekte ve bizzat Hz. Peygamber'in, kendisinin peygamber olduğuna psikolojik olarak nasıl inandığı ve kendi peygamberliğinden nasıl emîn olduğu konusunda bize bir ipucu verilmeye çalışılmaktadır.

4. Peygamberlikle İlgili Bir Açıklama Olarak

Matüridi'nin belirttiğine göre, bazıları, peygamberin insandan olmasını bir türlü kabul edemiyordu. "Nasıl olur da peygamber insandan olur", "insandan peygamber mi olur" diye düşünüyorlar ve Hz. Peygamber'e "Sen de bizim gibi bir insansın", diyorlar ve peygamberliğini kabul etmiyorlardı. Geçmiş peygamberlerle ilgili kıssa ve haberler sadece Hz. Peygamber'in değil, bütün peygamberlerin insandan olduğunu, yani peygamberlerin de birer insan olduğunu ve aslında peygamberin insandan olması gerektiğini bildirmek için nakledilmişlerdir. ¹⁵ Böylece, dolaylı olarak, "Peygamber-insan" kavramına dikkat çekilip Hristiyanlık'taki "Tanrı-insan" ¹⁶ anlayışına karşılık olmak üzere "peygamber-insan" anlayışı ortaya konulmuş ve insanın olsa olsa ancak peygamber olabileceği vurgulanmak istenmiştir.

5. Yol Gösterici Olarak

Matüridi'ye göre, kıssa ve haberler geçmiş peygamberlerin maruz kaldıkları muamelelerin neler olduğunu bildirip Hz. Peygamber'e o konuda bir yol gösterme ve fikir verme amacına yöneliktir. Bir başka deyişle, târihî olayları bir kıssa ve haber şeklinde nakletmek suretiyle hem düşmanlarına karşı Peygamberlerin; hem de peygamberlere karşı düşmanlarının neler yaptıklarını bildirmek ve bu konuda Hz. Peygamber'e bir ipucu verilmek istenmektedir. ¹⁷

6. Tarihi Bir Bilgi ve Bir Vesika Olarak

Matüridi'nin açıklamalarına göre, bazıları, Kur'an'ın ve bilhassa Kur'an'da yer alan eski peygamberler ve ümmetlerle ilgili haber ve kıssaların birer efsane, masal, uydurma ve yalandan ibaret olduğunu söylemişler. Oysa, Matüridi'ye göre, onlar Kur'an'da anlatılanların doğruluğunu, bu kıssa ve haberlerin insanın bir uydurması, yani birer insan sözü olmadığını bildikleri halde inatlarından dolayı böyle

15) a.e., Vr. 208a, Krş. Vr. 173b.

16) Bkz. A.Altındal, *Three Faces Of Jesus: Üç İsa*, Çev. S.Özbudun, İst., 1993, s. 9, 41, 52,87,97,104-105,114,116. Krş. Voltaire, *Felsefe Sözlüğü*, Çev. L.Ay, 4. Bsk. İst., 1977, s. I/ 294.

17) *Te'vîlât*, Vr. 173b, 208a, 290b.

demişlerdir. Aslında bu kıssa ve haberlerde geçen olaylar ve anlatılan kişiler tarihî bir gerçekliği ve bir realitesi olan olaylar ve kişiler olup efsanevi ve uydurma değildirler. Bizzat yaşamış ve ölmüş olan bazı insanlar, bizzat vukubulmuş ve gerçekleşmiş olan bazı olaylar sanki hâlâ canlı ve yeniymiş gibi nakledilmek suretiyle kıssalarda yaşatılmaktadırlar. ¹⁸

Böylece, Kur'an'da yer alan kıssa ve haberler, dolayısıyla bizzat Kur'an, tarihin belli bir döneminde vuku bulmuş olaylar ve yaşamış önemli kişiler hakkında bilgi veren birer tarihî vesika ve bilgi kaynağı olarak görülmektedir. Dolayısıyla, Kur'an'daki kıssa ve haberler, Hristiyan dünyasında hâlâ tartışılan "Hz. İsa efsanevî bir zât mıdır, yoksa bizzat yaşamış bir kişi midir" ¹⁹ vb. ilgili bazı problemlere ışık tutan birer vesika olarak görülüp değerlendirilebilir.

7. Bir Uyarı Olarak

Matürîdî'ye göre, kıssa ve haberler, fesat çıkarmalarından ve peygamberleri yalanlamalarından dolayı geçmiş ümmetlerin maruz kaldıkları azapları ve başlarına gelen felaketleri bildirmek suretiyle, Hz. Peygamber'i dinlemeyip karşı gelenlerin de benzeri akibetlere uğrayabilecekleri yolunda bir uyarı ve bir hatırlatma olarak nakledilmiştir. Çünkü onlar, dedelerinin yolundan gittiklerini ve onlar gibi davrandıklarını söylüyorlardı. Oysa, onların dedelerinden bazıları iyi insanlardı. Bu kıssa ve haberler yoluyla onlara, iyi olanların peşinden gitmeleri, kötülere uymamaları tavsiye edilmekte ve dedeleriniz içinde iyi örnekler varken niçin kötülerini tercih ediyorsunuz, diye uyarıda bulunmaktadır. ²⁰

8. Ahlâkî Bir Mesaj Olarak

Matürîdî, Kur'an'da yer alan kıssalarda iyilik ve kötülüğün neler olduğunun bildirildiği; insanların iyiliğe ne şekilde davet edilip kötülükten nasıl uzaklaştırılabileceği, yani iyiliğe davet etme ve kötülükten uzaklaştırma yöntemlerinin neler olabileceği, kısacası, kimlerin bunu ne şekilde yapacağı konusunda çeşitli ipuçlarının verildiği kanaatindedir. ²¹

Çeşitli kıssa, haber ve hikayelerin Kur'an'da yer almasındaki sebepleri ve hikmetleri bu şekilde belirttikten sonra, Matürîdî, onların sık sık tekrar edilmesiyle ilgili olarak da şu görüşlere yer vermektedir: Ona göre, bu kıssa ve haberler hem inananları, yani müslümanları, hem de inanmayanları ilgilendirmektedir.

18) a.e., Vr. 164b, 173b, 208a, 730b.

19) Mesela Bkz. ve Krş. A. Schweitzer, *The Quest Of The Historical Jesus*, New York, 1966.

20) *Te'vîlât*, Vr. 208a.

21) a.e., Vr. 173b, 208a, 487b, 670a.

İnanmayanları üç gruba ayırmak mümkündür:

- a) İnatçı ve kibirli olanlar;
- b) Şüphe ve şaşkınlık içinde olanlar;
- c) İrşada ve yol gösterilmeye müsait olanlar.

Bunlardan birinci grup, yani inatçı ve kibirli olanlar Tanrı'nın birliğini, Hz. Peygamber'in peygamberliğini ve öldükten sonra dirilmeyi, yani âhîret hayatını hem inkâr ediyorlar, hem de bu konuda inatla ve kibirle ısrar ediyorlardı. Çünkü bu konular çok önemliydi ve hatta peygamber bilhassa bu üç konuyu insanların kabul etmesini ve onlara inanmasını sağlamak için gönderilmişti. Yani bu konular dinde çok önemliydi ve kabul edilmelerini sağlamak için ısrar etmek ve o konuda tekrar tekrar delil getirmek gerekiyordu. İşte, kıssa ve haberlerin tekrar edilmesindeki önemli sebeplerden birisi budur. Bir başka deyişle, onlar inanmamakta direnenlere karşı tekrar tekrar delil getirme ve delilde ısrar etme amacıyla tekrarlanmıştır.

İnanmayanlardan oluşan ikinci grup, yani bir şüphe ve şaşkınlık içinde olanlar ise inanmamakta fazla ısrarlı ve inatçı olmadıkları halde, ne yapacaklarını bilemedikleri için şaşırıp kalmışlardı. Onlara yine bu konularda hem delil getirmek, hem de öğüt vermek gerekiyordu. Verilen öğüdün etkili olabilmesi, onun her konu ve ortam değişikliğinde tekrar edilmesine ve önceki durumun kısaca hatırlatılmasına bağlıydı. İşte, Kur'an'daki kıssa ve hikayelerin tekrar edilmesindeki sebeplerden birisi de budur, yani onlar öğüt verme ve öğüdü etkili kılma amacıyla tekrar edilmişlerdir.

İnanmayanlardan oluşan üçüncü ve son grup, yani kendilerine yol gösterilmeye müsait ve açık olanlar, kısacası, irşad edilmeyi isteyenler ise, inanmaya hazır oldukları için, kıssa ve haberleri ilk duyuşlarında onlarla anlatılmak istenen şeyleri hemen anlarlar ve inanırlardı. Onların tekrara ihtiyaçları yoktu. Nitekim, kıssa ve haberler bu grup gözönünde bulundurulurken tekrar edilmemiştir.

Bu kıssa ve haberlerle ilgili olan diğer gruba, yani inananlar grubuna, kısacası müslümanlara gelince; kıssa ve haberler onlar için gerekli olan "hükmü" temin ederler. Bir başka deyişle, kıssa ve haberler müslümanların hüküm çıkarmaları ve onlardan hüküm yönünden faydalanmaları içindir. Bu amaç gözönüne alındığında, yani onların birer hüküm taşıma ve hüküm oluşturma özellikleri dikkate alındığında, tekrar edilmelerine gerek olmadığı anlaşılır. Çünkü hüküm için, bir kez anlatılmaları yeterlidir; tekrar edilmelerine gerek yoktur.

O halde diyebiliriz ki, kıssa ve haberler müslümanlar için değil, bilakis inanmayanlar için tekrar edilmiştir; yani inanmayanlara delil getirme, öğüt verme ve hatırlatma ihtiyacı hissedildiği durumlarda tekrar edilmiştir. ²² Buradan anlıyoruz ki,

22) a.e., Vr. 208a, 498a, 670a.

kıssa ve haberlerin Kur'an'da yer alması ve zaman zaman tekrar edilmesi daha çok belli bir amacın gerçekleştirilmesine, dolayısıyla insanların belli bir zihnî aşamaya ulaştırılıp onlara belli bir hayat tarzının öğretilmesine vasıta olması içindir.

II) MESELLER

Misal, örnek, benzer, nümune, karşılaştırma gibi kelime anlamları bulunan "mesel" burada daha çok "örnek alınacak söz", "terbiye ve ahlaka faydalı hikaye", "bir kurala örnek olarak söylenen söz", "başka birşeye delalet etmek üzere söylenen, görünen anlamı dışında mecazi bir anlam taşıyan; öğretici, eğitici, ahlaki hikaye" vb. terim anlamlarıyla gözönünde bulundurulmaktadır. Tevrat'ta yer alan kıssaların mesel olarak anlatıldıkları dikkate alınırsa, bu açıdan, bir bakıma, meselin kıssa ile birleştiği de söylenebilir. Ancak burada onlar, aralarındaki epistemolojik farklılıklar gözönünde bulundurulur ve genel yaklaşıma da uygun olarak ayrı başlıklar altında ele alınmıştır.²³ Çünkü epistemolojik açıdan değerlendirildiğinde, genellikle kıssalar tarihi bilgi; meseller ise tarihî bilgiden başka, duyusal yani empirik bilgi sağlamaya da müsaittir. Bunu Matüridi'nin açıklamalarında da görmek mümkündür.

Matüridi'ye göre, genel olarak "mesel" "beyân" anlamına gelmekte; dolayısıyla: bildirme, söyleme, anlatma, açıklama vb. anlamları ihtiva etmektedir. Nitekim, taşıdığı bu anlamlara uygun olarak "mesel" gizli, yani gaip olan şeylerin bilinen, açık ve tesbit edilmiş olan şeylerle açık hale gelmesini sağladığı gibi, karışık ve karmaşık olan şeylerin de açıklığa kavuşmasını ve belirgin hale gelmesini sağlamaktadır.²⁴ Meseldeki bu "beyân" anlamının, Matüridi'nin sisteminde, teorik ve pratik olmak üzere iki alanda değerlendirildiğini görmekteyiz. Ona göre, mesellerin Kur'an'da yer almasındaki sebep ve hikmetleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

A) Teorik Olarak "Mesel" Şu Amaçları Gerçekleştirmek İçin Kullanılmıştır:

1. Akla Yol Göstermek Amacıyla

Matüridi'ye göre, örtmesinden ve gizlemesinden dolayı herhangi bir şey aklın doğruyu kavramasına ve anlamasına engel olabilir. Neticede akıl, kavraması ve anlaması için kendisine sunulan doğruyu ve doğruya götüren yolu, o örtü ve engellerden

23) Cerrahoğlu, *a.g.e.*, s. 174 vd.; *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İst., 1986, C.6, s. 276.; F.Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ank., 1984, s. 747; *Büyük Larousse*, Milliyet Yayını, 1993, C. 15, s. 8046; İ. Pala, *a.g.e.*, s. 335 vd.

24) *Te'vîlât*, Vr. 637a, 762a.

dolayı, bulamaz ve anlayamaz. Bu gibi durumlarda aklın doğruyu bulmasına ve anlamasına engel olan şeyleri kaldırmak; dolayısıyla teolojik, dînî, ahlâkî, hukukî vb. bilinmesi ve anlaşılması istenilen şeylerin açıkça ortaya çıkmasını sağlamak gerekmektedir. İşte bu amacı gerçekleştirmek ve bu ihtiyacı gidermek için mesellere yerverilmiştir. ²⁵

Görülüyor ki, "mesel" kolayca kavranılıp anlaşılamiyan konularda akla yardımcı olmakta ve dinde önemli bir fonksiyona ve mevkie sahip olan aklın teolojik, dînî, ahlâkî vb. birtakım hükümlere ulaşarak görevini yerine getirmesini sağlamaktadır. Matüridi'nin akli ve dinde aklın fonksiyonunu önplanda tutan bir din bilgini olduğu gözönünde bulundurulursa, onun "mesel-akıl ilişkisi" ile ilgili görüşlerinin ve mesellerin onun sisteminde işgal ettiği yerin önemi daha iyi anlaşılacaktır.

2. Gaiple İlgili (İstidlâlî) Bir Bilgiye Ulaştırmak Amacıyla

Matüridi'ye göre, "mesel" kavramayı ve anlamayı kolaylaştırarak zihinlerden ve anlaşılmaktan uzak olan şeyleri yaklaştırmak; gizli ve örtülü olanın açık hale gelmesini sağlamak içindir. Çünkü "gaip" ancak "duyulur" şeyler, yani beşduyunun konusu olan şeyler, aracılığı ile bilinebilir ve bunu gerçekleştirmede meseller önemli fonksiyonlara sahiptir. Matüridi'nin "mesel"i, gaiple ilgili bir kanaate ve bir fikre ulaştıran bir vasıta, bir anlatım yolu olarak görmesi bir tesadüf olmayıp onun epistemolojik sisteminin zorunlu bir sonucudur. Çünkü ona göre, "duyulur" ve "gözlemlenebilir" şeylerle ilgili bilgiler gerçek ve asıl olan, temel olan bilgilerdir. Duyularla algılanamıyan, yani gaip olan şeyler, ancak bu asıl ve temel olan empirik bilgiler aracılığıyla, yani onlara dayanarak delil getirmek suretiyle kavranılabilir ve onlar hakkında bir hükme ve bir kanaate, dolayısıyla istidlâlî bir bilgiye ulaşılabilir. ²⁶

Öyle görünüyor ki, burada Kur'an'ın "dış dünya" ile ilgili realist yaklaşımı Matüridi'nin bakış açısına da yansımış ve onun "duyularla algılanan şeyler gizli ve gaip olan, dolayısıyla ancak akılla kavranılabilen şeylerin akıl tarafından kavranılıp anlaşılabilmesine bir vasıta ve onların varlığına bir işaret olmak üzere birer "mesel" ile anlatılmıştır" ²⁷ şeklindeki temel görüşünün oluşmasında ve genel olarak, "realist bakış açısı"nın onun bütün sisteminin ayrılmaz bir parçası haline gelmesinde önemli bir etken olmuştur.

25) a.e., Vr. 428 a.

26) a.e., Vr. 53b, 54a, 499a; T.Ehli's-Sünne, s. 1/54.

27) a.e., Vr.318b.

3. Peygamber'in Peygamberliğini İspat Etmek Amacıyla

Matüridi'nin anlattığına göre, Araplar Allah'ın birliği, âhiret hayatı vb. duyu alanı dışında kalan, yani duyuları aşan konuların bilinmesiyle ilgili meselleri bilmedikleri gibi, gerektiğinde herhangi bir konuya dair "mesel getirme" gibi bir âdetleri de yoktu. Onların ancak şiir söylemekten ve yazmaktan hoşlanma ve atalarını başkalarından üstün görme alışkanlıkları vardı. Hz. Peygamber onlara, Allah'ın kendisine öğrettiği çeşitli meselleri ve örnekleri nakledince, onlar Peygamber'e inanmadılar ve nasıl mesel getireleceğini bilmedikleri ve mesellerle ilgili hiçbir bilgiye sahip olmadıkları için, Peygamber'in onları ya bir kitaptan aldığını veya kendisinden uydurduğunu zannettiler. Halbuki, o konuda yazılmış herhangi bir kitap veya söylenmiş herhangi bir şiir yoktu. Dolayısıyla, Peygamber, onları herhangi bir yerden okumuş veya Allah'tan başka, herhangi bir kimseden öğrenmiş olamazdı. İşte bu açıdan bakıldığında, der Matüridi, meselleri, Peygamber'in peygamberliğinin açık birer delili olarak görmek gerekir. ²⁸

Görülüyor ki, burada, oğünkü Arap toplumunda "mesel getirme"nin bilinmemesi ve bir konuyu mesel getirerek anlatma gibi bir alışkanlığın bulunmamasından hareketle mesellerin birer delil olduğu görüşüne yer verilmektedir. Bir başka deyişle, mesellerin delil oluşu, o konuda toplumda bir alışkanlığın, dolayısıyla yazılmış herhangi bir kitabın, bulunmamasına dayandırılmaktadır.

4. Herşeyi Allah'ın Yarattığını İspat Etmek Amacıyla

Matüridi'ye göre, Kur'an'da yer alan meseller dünyayı ve dünyada bulunan -iyi ve kötü, yüce ve alçak vs. ne varsa- herşeyi Allah'ın yarattığının bir delilidir. Çünkü mesellerde Allah yüce olanı yüce olan şeye, alçak olanı alçak olan şeye; iyi olanı iyi olan şeye, kötü olanı kötü olan şeye benzeterek, yani onlar arasında benzerlik kurarak anlatmıştır. Bu da, bütün bu şeylerin hepsini Allah'ın yarattığının bir kanıtıdır. ²⁹

Görülüyor ki, burada Matüridi, mesellerin delil oluşunu "anlatım tarzı"na dayandırmakta ve bunu konunun anlatılış biçiminden çıkarmaktadır. Daha açık bir dille ifade edecek olursak, mahiyeti gereği beş duyunun konusu olmayan, yani duyuları aşan, buna rağmen öğretilmek ve bildirilmek istenilen şeyler beş duyunun konusu olup algılanan ve bilinen şeylere benzetilerek anlatıldığına göre, yani "aralarında benzerlik kurarak anlatma tarzı" tercih edildiğine göre, bu anlatım şeklini tercih edenin, aralarında benzerlik kurduğu heriki tarafın mahiyetini çok iyi bildiği ve iki şey arasında benzerlik kurmanın zaten bu bilgiyi gerektirdiği noktasından hareket edilerek mesellerin "delil" olduğu fikrine gidilmektedir. Çünkü burada bilinenlerle aralarında benzerlik kurarak bilinmeyenleri anlatan bizzat Allah'tır; dolayısıyla iki şey arasında

28) a.e., V. 54a.

29) a.y.

benzerlik kurmak için gerekli olan o şeylerin mahiyetleriyle ilgili bilgi de ilâhî bilgidir. Tanımı gereği ilâhî bilginin, özellikleriyle birlikte tek tek bütün varlıkları içine alacağı ve aslında onun herşeyden önce mahiyete ilişkin bir bilgi olduğu, dolayısıyla Allah'ın bildiği şeylerin aynı zamanda yaratıcısı olmasının da zorunlu olduğu fikri vurgulanmaktadır.

Bu açıklamalardan anlıyoruz ki, iki şey arasında kurulan benzerliğin başarısı, yani isabetli ve doğru bir benzetmenin yapılması, aralarında benzerlik kurulacak olan şeylerle ilgili bilgiye bağlıdır. Bu demektir ki, aralarında benzerlik kurulacak şeylerle ilgili bilgide eksiklik ve yetersizlik bulunursa benzetme, yani "teşbîh" isabetsiz ve hatalı olur. O halde, dilimizde çok sık kullandığımız "teşbihte hata olmaz" sözünün her durumda geçerli bir kuralmış gibi görülmesi doğru değildir.

Matürîdî'nin mesellerle ilgili olarak dikkat çektiği noktalardan anladığımıza göre, bu sözün, ancak vahye dayanan teşbihler ve meseller için her zaman ve her durumda doğru olduğunu söylemek gerekir. Aksi halde, ilâhî bilgide hatanın bulunabileceğini söz konusu etmek gerekecektir ki, bu tanımı gereği ilâhî bilgi için zaten mümkün değildir. Nitekim, Matürîdî'nin, meselleri, herşeyi Allah'ın yarattığının bir delili olarak değerlendirirken "bilgi-yaratma ilişkisi"ni gözönünde bulundurduğu sezilmektedir.

5. Dinde Kıyasın Mümkün (Câiz) Olduğunu Göstermek Amacıyla

Matürîdî'ye göre, Kur'an'da yer alan meseller, "nas"la belirtilen bir hükmün bulunmadığı konu ve durumlarda, "illet" in aynı olması halinde, hükmü belli olanı esas alarak, kıyasa başvurma caiz olduğunu gösterir.³⁰

Görülüyor ki, burada Matürîdî, "mesel" in taşıdığı "benzeme", "benzetme", "karşılaştırma", "örnek olma" vb. anlamları dikkate alarak; mesellerde bulunan benzetme ve karşılaştırmaları, yani çeşitli konularla ilgili benzetme ve karşılaştırmaların vahiyde yer almasını, gerektiğinde hukûkî konularda da aynı yöntemle başvurulabileceğinin bir işareti olarak değerlendirmektedir. Genellikle bir anlatma ve öğretme yöntemi olarak görülen "mesel" böylece hukukî alana da kaydırılmakta ve İslâm hukukunun kaynaklarından birini oluşturan "kıyas"ın meşruluğuna ve gerektiğinde "kıyas"a başvurma Kur'ânî bir davranış olduğuna dikkat çekilmektedir. Kur'an'da yer alan meselleri, "kıyas"a başvurma doğruluğunun ve ulaşılan hükümlerin geçerliliğinin bir delili olarak görmek suretiyle Matürîdî, mümkün olan her fırsatta, Ebû Hanîfe'nin yolunu takip ettiğini göstermektedir.

30) a.y.

B) Pratik Olarak "Mesel" Şu Amaçları Gerçekleştirmek İçin Kullanılmıştır:

1. "İyi" ve "Kötü"nü Açıklamak Amacıyla

Matüridi'ye göre, meseller iyi olanın iyiliğinin, kötü olanın kötülüğünün bilinmesini sağlayan şeye benzetmek suretiyle iyi ve kötü fiilleri; iyi ve kötü durumları açıklığa kavuşturur. Böylece, onlar, aynı zamanda, "doğru"nun "yanlış"tan ayırt edilmesine; dolayısıyla adalet ve zulmün açıklanıp anlaşılmasına yardımcı olur. ³¹

Görülüyor ki, burada mesel ahlâkî yönden ele alınmakta ve onun iyi, kötü; doğru, yanlış; adalet ve zulüm gibi ahlâkî fiil, davranış ve tutumların anlaşılmasını kolaylaştırmadaki fonksiyonu gözönünde bulundurularak mesellerin ahlâktaki önemine dikkat çekilmektedir. Böylece, Matüridi, genellikle ahlâkta akıllı esas almasına rağmen, "iyi" ve "kötü"nün tam olarak ancak akıl-vahiy işbirliğiyle bilinebileceği yolundaki görüşünü bir kez de mesellerin açıklanması münasebetiyle dile getirmiş olmaktadır.

2. İnsanlara Faydalı Olanı Bildirmek Amacıyla

Te'vilât'ta yer alan ifadeler gözönünde bulundurulursa, görülür ki, Matüridi'ye göre, genel olarak meseller insanların din ve dünya işlerinde ihtiyaç duydukları şeyleri açıklığa kavuşturur. Böylece, onlar gerek leh ve aleyhlerinde olan şeyleri, gerekse birbirlerine karşı olan görevlerini de meseller aracılığıyla daha kolay bir şekilde öğrenmiş olurlar. Ancak, insanların bunları, yani dünya ve âhiretleri için faydalı olan şeyleri öğrenebilmeleri ve anlayabilmeleri için akıllarını kullanmaları ve düşünmeleri gerekmektedir. Çünkü mesellerde bulunan anlamlar ve vaat edilen şeyler, hemen ilk bakışta değil, ancak üzerinde düşünmek suretiyle kavranılabilir. Bir başka deyişle, mesellerden faydalanmak isteyenlerin, onların sadece sözlerini değil, aynı zamanda anlamlarını da ciddi olarak dikkate almaları gerekir. İşte, ancak o zaman, der Matüridi, onlardaki hikmetler ve hayret verici şeyler kavranılıp anlaşılabilir. ³²

Yine burada, insanların leh ve aleyhlerinde olan şeyleri, birbirine karşı olan görevlerini, yani din ve dünya işlerinde ihtiyaç duydukları şeyleri, kolayca bilip öğrenmelerine vasıta olmasından sözedilerek meselin ahlâktaki önemi birkez daha vurgulanmış olmaktadır.

31) a.e., Vr.511a.

32) a.e., Vr.54a, 370b, 506b, 582b; T.Ehli's-Sünne, s. I/79.

3. İnsanların İbret Almalarını Sağlamak Amacıyla

Matürîdî'ye göre, meseller, üzerinde düşünölenlerin birçok konuda ibret ve ders almalarını sağlayacak zengin bir muhtevaya sahiptir. Öyle ki, Hz. Peygamber'in doğruluğunun anlaşılması ve genel olarak, doğrunun yanlıştan ayırt edilmesi gibi konulara ilaveten; dünyanın âhiret için bir delil olduğu ve dünyadaki şeylerin yaratılış amaç ve faydaları da dahil akla gelebilecek birçok dünyevî ve dîni konu mesellerle dile getirilmektedir. Önemli olan, insanların inadı ve umursamazlığı bir tarafa bırakıp onlar üzerinde kafa yormaları ve anlatılmak istenilen anlamları ve verilmek istenilen mesajları kavramaya çalışmalarıdır.

Hatta, der Matürîdî, eğer âhiretten sözedilmeseydi, biz bu meseller sayesinde âhiretin ve âhiret hayatının varlığını düşünüp çıkarabilirdik. Çünkü dünya âhiret için bir delildir; bir meseldir. Matürîdî'ye göre, insanlar duyularını ve aklını gereği gibi kullanıp meseller vasıtasıyla kendilerine sunulan ipuçlarını bularak iyi bir şekilde değerlendirirlerse, kendilerinden istenilen ahlâkî hayatı yaşamaları hiç de zor olmayacaktır.³³ Ancak, yine de bütün bunlar, dünyayı bu şekilde görmeye ve dünya hayatını bu şekilde yaşamaya meyleden, yani inanan, kişiler için mümkün görölmektedir.

4. İnsanlara Bir Davet Amacıyla

Matürîdî'ye göre, meseller dine davet anlamını ihtiva eder. Bir başka deyişle, onlar hikmetli ve güzel sözlerle ifade edilmiş birer davet olup insanları belli bir hayatı yaşamaya çağırır. Bu, aynı zamanda, dine davetin güzel sözlerle yapılması gerektiğinin de bir işareti ve örneğidir.³⁴

Görölüyor ki, burada meseller, tamamen ahlâkî bir üslûbun ifadesi ve örneği olarak değerlendirilmektedir.

5. Bir Kuralı Bildirmek Amacıyla

Matürîdî'nin ifadelerinden anlaşıldığına göre, mesellerin önemli fonksiyonlarından biri de, Hz. Peygamber'in ümmetini uyarıdır. Geçmiş ümmetlerden peygamberlerini yalanlayanların başlarına gelen azapları ve uğradıkları felaketleri bildirmek, dolayısıyla Hz. Peygamber'in ümmetinin de aynı hataya düşüp aynı azaplara maruz kalmamalarını sağlamak için mesellere başvurulmuştur. Çünkü Matürîdî'ye göre, Peygamber'i yalanlayanların çeşitli azaplara maruz bırakılmaları Allah'ın bir kuralıdır ve bu kural istisnasız herkese uygulanır. Onun değışmesi, herhangi bir

33) a.e., Vr. 318b, 370b, 506b; T. Ehli's-Sünne, S.I/61-62.

34) a.e., Vr. 370b, 506b.

ümme için özel bir muamele yapılması mümkün değildir. İşte, der Matüridi, mesellerin önemli bir görevi de böyle bir değişmez kuralın bulunduğunu bildirmek ve onun herkese uygulandığını hatırlatmaktır. ³⁵

Görülüyor ki, burada mesellerin Peygamber'i yalanlayıp kabul etmemenin gerektirdiği pratik sonuçlara, geçmişten örnekler vererek, dikkat çekmek gibi bir fonksiyonunun bulunduğu ifade edilmektedir. En önemlisi de, peygamberleri yalanlayanlara karşı uygulanan ilâhî bir kuralın bulunduğu ve bunun istisnasız yalanlayan her ümmete uygulandığından sözedilmesidir. Böyle bir kuralın bulunduğu bildirilmesi pratikte insanlar için bir uyarı olabilir; ancak, felsefî açıdan bakıldığında, bunu Allah'ın varlığı, peygamberlik müessesesinin gerçekliği ve başta Hz. Peygamber olmak üzere bütün peygamberlerin doğruluğunun empirik bir delili olarak görmek gerekmektedir. Bir başka deyişle, peygamberi yalanlayan her ümmete çeşitli cezaların verilmesi ve bunun baştan beri uygulanagelen bir kural olması Allah'ın varlığının ve Peygamber'in doğruluğunun bu dünyada empirik olarak doğrulanması demektir. Çünkü verildiği bildirilen cezalar ve maruz kalınan felaketler pratikte sonuçları görülebilen, yani gözlemlenebilen târihî olaylardır. Ayrıca burada, gerektiğinde mutlaka uygulanan, bir kuraldan sözedilmesi de, onun istenildiğinde sonuçlarının görülebileceğinin; bir başka deyişle, bunun böyle olacağına inanmayanların isterlerse bu kuralın uygulanışını ve sonuçlarını görebileceklerinin îma edilmesi demektir. Matüridi'nin mesellerle ilgili bu ilginç değerlendirmesinin, onun iman konularıyla ilgili "empirik doğrulama"nın bu dünyada da mümkün olabileceği yolundaki genel kanaatinin bir sonucu olarak görülmesi yanlış olmayacaktır.

Bütün bu açıklamalar gözönüne alındığında, kıssa ve meselleri belli bir hayat felsefesinin ve belli bir hayat tarzının ³⁶ dile getirilmesini ve bunun hem teorik, hem de pratik olarak gerçekleştirilmesini sağlayabilecek bir eğitim-öğretim yöntemi ve kolayca anlaşılmalı ve öğretilmeyi sağlayan bir öğretim vasıtası olarak değerlendirmek gerekmektedir.

35) a.e., Vr. 370b, 506b.

36) Prof. Dr. M. S. Aydın, *Din Felsefesi*, Ank., 1992, s. 123, 130.